

Lik slovenske inteligence med Prešernom in Levstikom

A. Gorjan

Za slovenski narodni zarodek štiridesetih in petdesetih let preteklega stoletja je ob nerazvitosti slovenskega meščanstva in ob primanjovanju modernega delavskega sloja značilna tista žalostna, na konservativnega meščana snovno in duhovno oslonjena inteligenca, ki jo je zgodovina krstila s „Staroslovenci“.

Formalno je sicer res, da je izoblikoval osemindesetega leta del te inteligence svojemu narodu misel „Zedinjene Slovenije“, vendar pa bi bilo zgrešeno meniti, da je ideja „Zedinjene Slovenije“ vznikla po zaslugi takratnega socialnega in nacionalnega tipa slovenskega razumništva. „Zedinjeno Slovenijo“ je Slovincem kljub njihovem nacionalnemu zamudništvu porodila revolucija, ki je s svojo temeljno silo vršala izven slovenskih tal. Kolikor so dunajski „Slovenijani“ živeli na neposrednem torišču in pod elementarnim vplivom evropske revolucije, toliko so bili sposobni formulirati svojemu narodu njegov nacionalni program. Kolikor pa so bili družbeno in ideološko sestavni del sodobne slovenske inteligence, toliko so svoj lastni program ob samem njegovem rojstvu oskrunili in pohabili z okvirom vdanosti reakcionarnim socialnim in političnim močem. Za slovensko nacionalno zgodovino značilna tragična ali — če hočemo — tragikomična usoda velikih nacionalnih zasnov se je torej uveljavila že zgodaj, že ob samem slovenskem nacionalnem porajanju: „Zedinjeno Slovenijo“ je izmaličila zanikrnost slovenskih razmer, družbena in politična nezmogljivost slovenske inteligence, priklenjene na domače in tuje nosilce družbene in politične zaostalosti.

Nikakor ni slučaj, da je med takratnim slovenskim razumništvom gospodovala skoraj neverjetna politična nevednost. Vprašanje je sicer, če je imel Janez Trdina prav, ko je povedal, da se je osemindesetega leta v vsej Ljubljani menda edino dr. Ahačič spoznal na bistvo ustavnega življenja; kaj razumljivo pa je, da je morala ostati inteligenca, ki je bila socialno privesek konservativnega meščana, politično omejena. Vrtovčevo pismo Bleiweisu, da bi se „Slovensko društvo“ ne bilo smelo vtikati v zmešnjavo, je prav za prav le zakonit odsev objektivne zaostalosti tedanjega slovenskega razumnika. Inteligenčnemu sloju, ki ga v prelomnih dobah njegovi socialni pogoji niso izrazito premaknili v smer družbenega progressa, pač manjkajo objektivni temelji za tvorno politično razboritost. Objektivne temelje poudarjam. Doumeti jih mora, kdor hoče spoznati razvojno razliko današnjih dni, ko je sicer med slovensko inteligenco še vedno dovolj tradicionalne politične nevednosti in neorientiranosti, ko ji pa

vendarle kljub vsemu ne primanjkuje več splošnih in lastnih objektivnih pogojev za pozitivno usmerjenost, ustrezajočo družbenemu razvojnemu toku.

Če je bila politična nevednost spoznavna lastnost staroslovenske inteligence, je bil politični in osebni oportunizem njena „karakterna“ značilnost. Družbeni izvor obeh svojstev je bil isti. Brezhrbteničnost, hlapčevstvo in nevera slovenske inteligence v sile svojega ljudstva imajo svoje poreklo v socialnih osnovah Staroslovencev. Koseski, „pesniški“ izraz družbene, nacionalne in politične impotence staroslovenskega razumništva, je spoznavna in karakterna svojstva svojega sloja klasično izpovedal v pismu Bleiweisu, kjer je oznanil ... svoje prepričanje... da bo „Zedinjena Slovenija“ postala resnica... v daljni bodočnosti... da pa dandanes kaj odločilnega ni mogoče storiti... ker smo nezreli... Z isto izrazitostjo osvetljuje osemindesetega leta slovensko izobraženstvo njegov globoki odpor do Ambroževih simpatij za revolucionarni Dunaj. Oficialna zgodovina bi sicer ta odpor rada objasnila z „nacionalno škodljivostjo“ Ambroževih čustev, toda njena razlaga je jalova: Ambrož je s svojimi nazori in deloma tudi s svojimi postopki tedaj pač prestopil ograje, ki sta jih zgradila hlapčevstvo in politikantstvo vrhnje slovenske plasti, in je potemtakem moral zadeti doma ob zakrknjeno nasprotovanje.

Politična omejenost in oportunizem sta osemindesetega leta usmerila „narodno delo“ staroslovenskega intelektualca v pomirjevanje upornih slovenskih kmetov. V tem dejstvu je morda najhujši greh staroslovenske inteligence, ki je pomagala prevarati edini slovenski družbeni razred, na katerega bi bilo mogoče takrat osloniti slovenski nacionalni „perod“.

Povsem je bilo soglasno z družbenim in nacionalnim značajem ter pomenom Staroslovencev, da je bil njihov predstavnik in voditelj prvi „oče slovenskega naroda“, dr. Janez Bleiweis, mož, ki je pristno družil globoko nerazumevanje za kulturno vrednoto z doslednim političnim reakcionarstvom.

Bleiweis ni zastopal zgolj staroslovenske inteligence. Bil je hkrati posebna vez med slovenskim konservativnim meščanom in od njega odvisnim staroslovenskim izobražencem. Izvirajoč iz trgovskokapitalistične družine je napravil strokovno kariero in dosegel duševno razvojno stopnjo na vseh področjih vodilnega slovenskega razumnika, ki je v bistvu ustrezal potrebam odstopajočega avstrijskega absolutizma. Bleiweisova načelna starokopitnost vendarle ni odolela svoji zakoniti izjemi: na gospodarskem poprišču je pospeševal razvoj, kolikor so ga pač zahtevale legalno priznane potrebe prodirajočega avstrijskega kapitalizma. Odtod tudi njegova vnema za kmetovo racionalnejše obdelovanje zemlje in elementarno ljudsko izobrazbo. Kljub nekajkratnim sumničenjem avstrijskega policijskega aprata je Bleiweisova politična in kulturna pot potekala v bistvu vzajemno s potjo avstrijskega absolutizma, ki je po revoluciji zajamčil svoboden razmah kapitalističnemu gospodarskemu razvoju, se oprijel klasične dvorne taktike gnilih sporazumov z meščanstvom in

hkrati trdovratno ter sistematično zaviral vse, kar je bilo resnično naprednega na socialnem, političnem, nacionalnem ali kulturnem področju.

Le ozek je bil v prvi polovici 18. stoletja krog slovenskih intelektualcev, ki so se idejno dvignili nad sodobno kranjsko razumništvo in ki jih moramo že pred Levstikom označiti za antipod Staroslovencev. Nastopil pa je ta krog zgodaj — pred Bleiweisom in njegovimi Staroslovenci. Bil je to Prešernov oziroma Čopov krog.

Dva več ko pomembna moža sta izšla iz tega kroga: Prešeren in Füstler. Prvi je bil poet in se je po svoji smrti uveljavil kot velikan slovenske pesmi. Drugi je šel na barikade in se je nacionalno ubil ob težavi — zanj nerešljivi — združiti revolucionarnost z vsebino slovenskega gibanja. Oficialna zgodovina, ki nima posluha za konflikte, izvirajoče hkrati iz dobe in svojskih nacionalnih razmer, ga je pokopala kot renegata.

Prešerna so raziskovalci osvetlili z vseh mogočih plati: od čiste estetike preko geometrije do hišnih števil. Le malokdo pa je pribil, kar je prav za prav temeljno: da je duh Prešernove pesmi, ki je dosegla svoj idejni višek v „Zdravici“, za takratni čas in takratne slovenske razmere — revolucionarno-demokratičen.

Ne gre tukaj za vprašanje, ali je bil Prešeren aktiven revolucionar. Prešeren ni bil kaj takega. Glede na tedanje slovenske odnose niti ni najvažnejše vedeti, koliko dosledna je bila v dejanju Prešernova demokratična zavest. Bistveno pa je dejstvo, da je ves duh Prešernove pesmi v kričečem nesoglasju z absolutističnimi razmerami in mentaliteto sodobne vrhnje slovenske družbe; da je ta duh ustrezal novi evropski dobi; da je v tem smislu v zadnji konsekvenci izražal potrebo slovenskega ljudstva.

Prav to pa je, poleg vsega ostalega, v obilni meri povzročilo, zakaj je vrednost Prešernove pesmi prerasla Prešernov čas. Umetnika namreč ni mogoče razklati v esteta in človeka s splošnimi življenjskimi pogledi. Prešernove umetnosti pač ne bi bilo, če bi se Prešernove nazorske sestavine lahko utesnile v bedne meje, ki so ustrezale slovenskemu konservativnemu meščanu in njegovemu inteligenčnemu privesku. Koseski je temu najzgovornejši dokaz.

Dialektično protislovje je v dejstvu, da se je iz one žalostne dobe mogla ohraniti Slovincem neskajljena vrednota, več ko dostojna kulturne zakladnice razvitega naroda... le v poeziji. Aktivne revolucionarje so tedaj trle zanikrne slovenske razmere. Füstera so strle najdosledneje. Tudi Prešerna bi bile zdobile, če ne bi bila pesem njegovo torišče. Potemtakem ni zgolj zavoljo vrednosti umetniškega ustvarjanja za Prešerna in za njegov narod sreča, da je bil Prešeren poet...

Ob bedi slovenskih sodobnih razmer in protirevolucionarni vlogi slovenske inteligence sta pesnik Prešeren in revolucionar-„renegat“ Füstler dva nasprotna tečaja iste enote. Hkrati je Füstrova usoda izrazila slovensko tragiko neposred-

neje od Prešernove pesmi: da je mogel ostati revolucionar — je postal re-negat. Primerjati za to Füstera z Dežmanom, k čemur nagiba oficialna slovenska literarna zgodovina, je huje ko „nezgodovinsko“: taka primerjava razkriva primanjko vanje pravega smisla za bistvene pogoje, ki jih terjata nacionalni razvoj lastnega naroda. V ostalem pa je dozoreval že Levstikov čas, ko je šel med renegate Dežman; o kakem tragičnem konfliktu med voljo za progresivnim družbenim udejstvovanjem in zanikrnostjo lastnih nacionalnih razmer pri Dežmanu torej že ne more biti več govora.

Če želimo protislovje med Staroslovenci in Prešernovo pesmijo sociološko opredeliti, bomo rekli: Staroslovenci so inteligenčni spremljevalec najbednejšega slovenskega družbenega pojava, konservativnega slovenskega meščanstva; Prešernova pesem je kljub svojemu naglašeno individualnemu doživljanju in kljub svoji kulturi evropskega formata estetsko oblikovan odraz — slovenske ljudske duše.

Nadaljnemu razvoju slovenske inteligence na splošno pa ni vtisnil pečata duha Prešernove pesmi, temveč mu je ustvarila tradicijo mentaliteta Staroslovencev.

Kdor se je hotel na Slovenskem boriti za novo, se je med slovensko inteligenco moral in se še mora boriti proti „staroslovenski mentaliteti“.

Začetnik take borbe je bil Fran Levstik.

Levstik je dejavec, ki je strnil v svoji osebi protislovja svojega časa v zaokroženo enoto in zaradi tega hkrati propadel. Leta Levstikove zoritve sodijo zgodovinsko v ono dobo, ko „zapad še ni zaključil meščansko-demokratičnih revolucij“ v predimperialistični periodi. V sami Avstriji so revolucionarne energije še latentno delovale. Pot gnilih sporazumov si je sicer utirala široka cesta, ni pa še do kraja zmagala. Po tej plati je Levstik brez dvoma izraz ljudskega elementa. Hkrati Slovenci še nismo imeli modernega meščanstva. Čas ga je glasno zahteval v smislu negacije, brezobzirne negacije konservativnega slovenskega meščanstva. Po tej plati je Levstik kulturni, šestokrat tudi zavestno ekonomski klicar modernega slovenskega meščanstva. Kolikor je Levstik njen idejni klicar v revolucionarno-demokratičnem pomenu in kolikor je svoje predhodništvo družil z ljudskim elementom, toliko je oni novotar, ki bo ohranil svoje ime ne glede na karkoli.

Hkrati bo morala zgodovina ugotoviti, da se je Levstik po logiki zgodovinske nuje tragično zmotil: moderno slovensko meščanstvo, ki je prišlo za njim, ni ustrezalo podobi, ki jo je idejno klesal Fran Levstik, temveč je nadaljevalo in novim razmeram primerno razvilo tradicijo slovenskega konservativnega meščana iz osemindesetega leta. Medtem ko je meščan pri nekaterih narodih vsaj v dobi svojega revolucionarnega poleta deloma razvil herojske lastnosti, se je pri nas izkazalo, da je „naprednost“ slovenskega meščanstva enkrat za vselej — mrtvorajeno dete...

Slovenska inteligenca na splošno, ki je spremljala novo slovensko buržoazijo, ni ustrezala liku Frana Levstika, temveč je v svojem bistvu ohranila staroslovenskega duha. Aškerc, ki je morda obetal nadaljevati Levstikovo pot, pa je svoje herojske slovenske želje oslonil na jalovi slovenski liberalizem, je pesniško in idejno končal — tragikomično... (Dalje sledi.)

V kadunji

Prežihov Voranc

Nekoga dne je kmet iz soseske pripeljal na naše dvorišče nenavadno vprego: dva močna vola sta vlekla gare, na katerih je bila stara, že odslužena kadunja za skubljenje svinj, polna raznih cunj. Na vzglavju, tik za živinskimi repi, se je pa videla kuštrava glava, katere lasje so bili za moškega predolgi, a za žensko prekratki. Tudi obraz je bil kaj čuden in na prvi pogled ni bilo mogoče spoznati, ali je v cunje zakopani človek moški ali ženska in ali je mlad ali star; le oči, ki so radovedno strmele po dvorišču, so bile iz mladega in živega ognja.

Kmet se je nekaj časa oziral naokrog, upajoč, da se bo le pokazal kak domačin; ko pa nikogar ni mogel pričakati, je zaklical:

„Kje pa ste ljudje? Dobardev¹ sem vam pripeljal k hiši!“

Domači smo bili v hiši in smo skriti za rože opazovali vprego na dvorišču. Čez nekaj časa je oče pogledal mater, mati pa očeta — razumela sta se: kmet jima je pripeljal občinsko revo, ki je menda že leto dni živela na soseski na ta način, da so jo srenjani vozili od hiše do hiše ali prav za prav od hleva do hleva. Potem smo vsi skupaj stopili na dvorišče.

„Dobardev sem vam pripeljal“, je ponovil kmet z rahlo lokavim obrazom.

Oče in mati sta še vedno molčala; on se še ni mogel odločiti, kako stališče naj zavzame, medtem ko materi itak ni bilo mnogo za berače; razen tistih, ki jih je sama poznala. Prvi se je zganil oče.

„Kako vendar,“ se je obotavljal, „jaz sem vendar le najemnik in nisem obvezan sprejemati dobrih delov...“

Mati pa je bila takoj ostrejša:

„Kaj bo moral zdaj že siromak siromaka vzdrževati...?“

Kmet z vprego, ki je bil precej zamožen ter občinski odbornik, se je sprva popraskal po tilniku, nato pa rekel:

„Dobrih del se vendar ne bosta branila? Zdaj imata priložnost...“

Toda oče se ni dal kar tako.

„Za take reči bi bil dober, na občini pa kot najemnik nimam nobene besede.“

Videč, da je odpor naših proti taki vrsti dobrih del precej resna zadeva, vsaj resnejša, kot si je sprva predstavljal, je kmet napel druge strune.

¹ Dobro delo, s katerim si lahko prislužiš nebesa.